

MIHAI SAFTA *

**ANALIZA CONCEPTULUI DE „STAT MODERN”
ȘI POSIBILELE SALE ORIGINI.
DESPRE FORMELE DE AGREGARE TERITORIALĂ ȘI SOCIALĂ
DIN SPAȚIUL ITALIAN MEDIEVAL ****

Există două perspective referitoare la nașterea statului modern. Prima pleacă de la decadența ce a urmat măreției nedepășite a „libertăților comunale”, iar statul este văzut ca o dezvoltare din degenerarea libertăților și din emergența tiraniei și a despotismului. Conform acestei premise, statul poate fi înțeles deseori ca având rolul de a repara sau renova acele libertăți străvechi. Aceasta s-a întâmplat îndeosebi în „liberalul” secol XIX, în care istoricii au conceput tema „libertăților comunale”, nu din hazard, ci din motive ideologice bine definite¹. A doua perspectivă este aceea de a citi aceleași evenimente nu ca o decădere urmată de o redempțiune, ci ca un rezultat al concretizării unui principiu universal aparținând ideologiei hegeliene târzii². Un astfel de principiu poate fi *raționalitatea*, de exemplu, în sensul weberian³, într-o versiune populară distorsionată. Altul ar putea fi *civilizarea*, în sensul de *cultură istorică*, înțeles de Burckhardt și Lamprecht, care a avut mult succes în Statele Unite⁴. Ambele sunt controversate, deși conștientizăm cu toții că o formă de teleologie este inevitabilă în orice tentativă de a înțelege statul ca un fenomen unitar, ce se dezvoltă după un singur dinamism, din Evul Mediu până în timpurile noastre.

Pentru a continua sunt necesare două observații. Prima este aceea că, prin expresia de „stat modern în Italia”, termenul „modern” nu trebuie înțeles ca un concept periodic ce denotă ceva diferit de cel „antic” sau „contemporan”. Trebuie receptat în sensul istoriei culturii, cu referințe la valorile exprimate în noțiunile modernității. Problema de bază a istorismului este că el conduce la identificarea modernității cu ideea de *Kultur*, în

* Doctorand al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.

** Cercetare finanțată prin proiectul „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și postdoctorală”, cod contract POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

¹ Ideea este prezentată în lucrarea *Italia e Germania: Immagini, modelli, miti fra due popoli nell'Ottocento: Il Medioevo / Das Mittelalter. Ansichten, Stereotypen und Mythen zweier Völker im neunzehnten Jahrhundert: Deutschland und Italien*, editori Reinhard Elze, Pierangelo Schiera, Bologna/Berlin, Il Mulino-Duncker & Humblot, 1988.

² Stephen Houlgate, *An Introduction to Hegel. Freedom, Truth, and History*, Oxford, Blackwell, 2005.

³ George Ritzer, Jeffrey Stepnisky, *Contemporary Sociological Theory and Its Classical Roots: The Basics*, New York, McGraw-Hill, 2013⁴, p. 32.

⁴ Anthony Molho, *Gli storici americani e il Rinascimento italiano: Una ricognizione*, în „Cheiron”, VIII (1991), p. 9-26.

sensul material și constituțional pe care l-a avut în istoria politică a Europei din Evul Mediu până în prezent. O a doua observație privește „Italia” ca un context original al statului modern. De fapt, de la începutul secolului XIII, au fost cel puțin trei Italii unde formarea statului poate fi discutată, fiecare cu particularitățile sale: și anume Regatul Siciliei și sudul, teritoriile din centru, și orașele-comune ale nordului. Toate trei se aflau în criză datorită evidentei probleme a tutelajului inadecvat al puterii papale și imperiale, toate căutând un decisiv element al „modernității”, pentru a menține un spațiu politic plauzibil în procesul istoric aflat atunci în derulare. Marsilius de Padova a fost printre puținii care au înțeles această situație. Va servi ca un ghid, neuitând că el însuși a dat o definiție ce se potrivește cu schema tripartită sus-menționată a situației italiene a statului – numit *regnum* în varianta originală latină a lucrării din 1324 și *reame* în varianta traducerii franco-florentine din 1363. El scrie:

Termenul stat are multe sensuri. Într-un sens indică un număr determinat de orașe (*civitatum*) sau provincii aflate în componența unui anume regim, și în acest sens statul este același cu orașul atâta cât privește elementele constitutorii, diferind doar în cantitate. În alt sens, un stat poate să consistă dintr-un singur oraș sau din diverse orașe, cum s-a întâmplat de fapt în perioada emergenței comunităților civice, având adesea un rege pentru fiecare oraș. Al treilea și cel mai familiar sens este o combinație a primului și secundului. În al patrulea sens, stat semnifică ceva ce fiecare regim temperat are în comun, fie compus dintr-un singur oraș sau din mai multe orașe⁵.

Vom insista pe acest ultim sens, expresia „ceva ce fiecare regim temperat are în comun” apropiindu-se de un ideal tipic. Este semnificativ că termenul *civitas* folosit de Marsilius înseamnă exact același lucru ca și *commonwealth*, folosit de Hobbes cu trei secole mai târziu, nu doar lexical ci și cu profunde afinități contextuale. Regăsim astfel simptome, dacă nu caracteristici ale „statului nou născut”, după drumul indicat de Marsilius, în toate condițiile variate ale Italiei din acea epocă. Marsilius caută elementul comun folosind tehnicile moderne ale unui cercetător experimentat.

Toți oamenii ce nu sunt deformați sau dezabilitați de alte cauze naturale doresc o viață suficientă și fug de orice ar periclita aceasta⁶. [Din nou,] omul se naște cu componente contrare, și de fapt tocmai această contradicție a acțiunilor și a pasiunilor, parte din substanța sa este distrusă continuu [...] (omul) se naște gol și fără apărare împotriva aerului și restului de elemente din jurul său, după cum ne învață știința naturală⁷. [Concluzia sa este aceea că] orașul este o comunitate construită pentru ca oamenii ce îi aparțin să trăiască și să trăiască bine⁸.

Din acest motiv, Marsilius vedea pacea internă, pe care el în mod pragmatic o definea ca absență a discordiei, a conflictului și a luptelor interne⁹, drept obiectiv primar al orașului și al statului:

Relația dintre orașe și părțile lor și *tranquillità* vor apărea deci similare cu relațiile dintre un animal și părțile sale și sănătatea [...] [în sensul că] sănătatea este dispoziția optimă a

⁵ Marsilio da Padova, *Il difensore della pace*, ediție Cesare Vasoli, Torino, UTET, 1960, p. 114.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 120-124.

⁹ În traducerea din 1363, titlul lucrării este *Il libro del defenditore della pace e tranquillità* și folosește deseori ultimul cuvânt în text, pentru a empatiza dimensiunea internă civică și operativă a păcii.

unui animal conform propriei naturi și similar, *tranquillità* este dispoziția optimă a statului fondat pe principiul rațiunii¹⁰.

Acesta nu este însă scopul studiului de față, de a analiza rațiunea lui Marsilius sau de a oferi o evaluare a importanței sale în contextul padovan, bavarian și imperial unde se manifestă și se dezvoltă. Oricine dorește să demareze o astfel de cercetare este pe bună dreptate tentat să realizeze o comparație transtextuală a rațiunii sale cu marea frescă a *Bunului Guvernământ*, aflată în Palazzo Pubblico din Siena, pictată în aceeași ani (care incidental sunt și anii lui Bartolus). Este evident că Marsilius oferă un rezumat al celor mai puternice și mai comune motive ale noului curent de legitimare a ceea ce abia lua formă. Fondat pe aristotelism, acest curent exploata fundamentalele învățături pragmatice din tradiția augustiniană, amestecând cele două ingrediente într-o concepție a unei lumi etice în conotație, dar cu o bază mult mai laică și rațională; este vorba de învățăturile stoicilor, însușite prin Seneca și Cicero, dar și prin filiera sofisticatei culturi arabe, pe care Marsilius și alții le-au asimilat prin intermediul lui Averroes.

Înainte de a trece de la etapa legitimării, abia exemplificată de Marsilius, spre etapa instituțională, care a servit drept adevăratul și clasicul loc de formare a statului modern, considerăm necesară o mică incursiune în acest domeniu nou creat. Și putem începe cu un citat din Giovanni Villani, care oferă o schemă a situației constituționale a Florenței din timpul traducerii „în florentină” a lucrării *Defensor Pacis*. În acel moment, orașul era încă deschis cultivării demult abandonatelor idealuri, cu originea în Padova, dar general prezente în tot nordul Italiei. Villani scrie:

Înainte ca ducele Atenei să conducă, cei mai de seamă oameni conduceau. Au făcut aceasta rău, după cum ai văzut; dar ducele a reușit să-și asume puteri tiranice datorită defectelor acestora. După expulzarea ducelui, oamenii de seamă au condus din nou împreună. Acum artizanii și oamenii de rând conduc [...] ¹¹.

Similar este și comentariul lui Cipolla din secolul XIX despre situația sus-menționată din Florența. El citează un paragraf dintr-o nuvelă de Sacchetti care deduce, din facțiuni și insurecții civile, că *balia* a condus spre *signoria*; unde, pentru Machiavelli, *poți deveni prinț pe suportul fie al oamenilor de rând, fie al celor de seamă*. Cipolla comentează: „[...] în aceste pasaje a celor doi florentini stă originea signoriei și naturii sale, demonstrând de ce au fost la început nesiguri, suspicioși și cruzi”¹². Se pune întrebarea dacă originile italiene ale statului modern sunt doar iluzii? Și apoi o alta, în termeni weberieni, dacă nașterea statului, în mijlocul unei crize politice și constituționale a papalității și a imperiului, este sau nu una legitimă?

Cu respect față de constituția comunală, această ilegitimitate ar consta, din nou în concordanță cu Weber, exact în efortul „ilegitim” de a stabili o nouă legitimitate, și anume în baza revoluționară pe care comuna a fost fondată. În acest sens, fiecare nouă putere constituentă este ilegitimă prin faptul că este creată cu scopul de a fonda ceva nou, ca o alternativă la ceea ce deja există. Dar ideea este că fiecare nouă „constituire” comunală, odată fondată, trebuie să dobândească legitimitate. Datorită modului prin care a fost fondată – anume ilegitim – nu poate dobândi legitimitatea prin referință la elementele constituente, care erau, pe de o parte, cetățenii ce depuseseră jurământul și,

¹⁰ Marsilio da Padova, *Il difensore della pace*, p. 115.

¹¹ Giovanni Villani, *Cronica*, [ediție Pietro Massai, Ignazio Moutier], Firenze, Magheri, 1823, p. 15.

¹² Carlo Cipolla, *Storia delle signorie italiane dal 1313 al 1530*, Milano, F. Vallardi, 1881, p. 142.

pe de altă parte, scopurile și interesele materiale cuprinse în jurământ. Criza comunală nu a fost una a legitimității: a fost adaptarea istorică a noului stabilit criteriu la rapidele schimbări exigente. Același lucru poate fi spus despre alte împrejurări istorice existente în Italia, în perioada timpurie a Evului Mediu, în special în Regatul Siciliei, în sud și în teritoriile Bisericii din centru. În aceste cazuri, de asemenea, se poate vorbi de o originală „ilegitimitate”, deși mult mai de succes și acompaniată de noi instituții și mijloace de disciplinare. Se poate vorbi și de o criză a adaptării cu rezultate variabile. Dar nu se poate nega contribuția esențială a acestor două experiențe la formarea statului modern. Regatul lui Frederic al II-lea a fost deseori numit prima formă de stat, fiind oferită și o analiză, chiar dacă discutabilă, ale originilor papale a suveranității moderne statale¹³. Problema este însă că atât Regatul Siciliei, cât și Statele Papale erau în moduri diferite mult prea intens corelate cu cele două perspective universale, una imperială și cealaltă papală. Nu puteau astfel să susțină impulsurile formării statului modern, bazate pe dorința și capacitatea unei comune organizate de a găsi în sine scopurile și forțele necesare pentru a-și procura pacea și *tranquillità*.

Ceea ce a dictat primii pași ai transformării *autonomiei* în *suveranitate* în comunele italiene a fost o mentalitate, o direcție a gândului, o orientare psihologică. Acesta este sensul care trebuie atribuit laitmotivului de disciplină, ca și imediata adaptare la o comandă, din partea cetățeanului. Sensul civic al Italiei comunale nu era mai mare decât în cele două părți, contrar recentelor studii excesiv ideologizate¹⁴. În schimb, disciplina comunală era mai mare decât cea pontificală sau siciliană, garantând astfel un alt tip de dezvoltare și instituționalizând o legitimitate obținută ilegitim.

Vechea literatură despre despotism este destul de umbrită de literatura civică sau de aceea a republicanismului civic, care preferă să vorbească de *buni supuși* și nu de *buni prinți*. Dar vechea literatură ne învață că acei signori au fost mereu instrumentele preferate ale „dictatoriatului fașionar”, deși instrumentele profitau adesea de „fașionile” înseși¹⁵. De asemenea, sugerează că succesul lor nu era bazat pe un simplu noroc, ci pe anumite condiții obiective. Tranziția de la *cap al fașionii* la *prinț* avea de fapt două cerințe: o metodă mai integrată de guvernământ și un program general mai atractiv decât cele caracteristice „nobilimii feudale”¹⁶. Aceste caracteristici puteau ajuta un *signore* să obțină mai ușor ceea ce el dorea cel mai mult, anume suportul determinat și spontan al cetățenilor pentru a fonda un regim stabil. Dar pentru ca o asemenea stabilitate să fie posibilă, puterea recent obținută trebuia însoțită de un titlu de drept; aici avem din nou o trăsătură distinctivă a variatelor încercări ale signoriei de a acapara puterea, detașându-se în acest mod de un simplu statut *de facto*, acela de signorie, și inaugurând drumul ce va conduce la statul modern¹⁷.

Legitimitatea etico-filosofică trebuia să fie urmată de legitimarea juridică, pregătind drumul pentru o eventuală dezvoltare a unui discurs „politic” autonom. Dar

¹³ Paolo Prodi, *Il sovrano pontifice. Un corpo e due anime, la monarchia papale nella prima eta moderna*, Bologna, Il Mulino, 1982, p. 32-34.

¹⁴ Robert D. Putnam, *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton, NJ, University Press, 1993.

¹⁵ Daniel M. Bueno de Mesquita, *The Place of Despotism in Italian Politics*, în *Europe in the Late Middle Ages*, editori John R. Hale, John Roger Loxdale Highfield, Beryl Smalley, London, Faber & Faber, 1965, p. 315.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Ernesto Sestan, *Le origini delle Signorie cittadine: un problema storico esaurito?*, în *La crisi degli ordinamenti comunali e le origini dello Stato del Rinascimento*, editor Giorgio Chittolini, Bologna, Il Mulino, 1979, p. 53.

trecerea nu a fost automată, nici în plan doctrinal și nici în acela teoretic. A fost, într-adevăr, „doctrinală”, într-un sens diametral opus celui modern, și foarte asemănător cu sensul medieval original.

În așa-numitul oraș modern, condițiile nu au fost niciodată favorabile pentru exercițiul unei doctrine înțelese ca o învățătură, ca o inducție concretă comportamentală, ca o aplicare practică a principiilor și teoriilor – ca o premisă, în alte cuvinte, pentru disciplină. Pe de altă parte, este imposibil de investigat acum acest aspect, din moment ce nu există o istoriografie care să observe viața medievală civică într-un mod coerent și organic.

Trebuie luate în calcul practicile disciplinare ale gildelor și ale corporațiilor, apoi rolul eminent și încă subestimat al universităților, cu propriul tribunal jurisdicțional, până la multiplele roluri disciplinare ale Bisericii, în special în viața civică (predicarea și tot sistemul de „munci caritabile” etc.). Aceste aspecte pot realiza un tablou aproximativ al modului în care disciplina se impune în lumea civică, o lume fondată în special pe învățătură și pe efectul de recurs al cuvântului scris – primul fenomen de masă în societatea modernă. Prin urmare, fundațiile obligațiilor politice în signorie sunt aceleași pe care le-am văzut în scurta incursiune în lucrările lui Marsilius: procurarea a *pax et quies* de către prinț, comportament de *boni subditi* a cetățenilor. Rezultatul este același și este identificat cu *civilis felicitas*: supușii buni erau de fapt aceia care ascultau, se purtau decent (*costumatamente*) și căutau uniune și concordie într-o viață virtuoasă (*vita civile*).

În Lucca secolului XIV însă, *civitas* era descrisă ca o *conversatio populi assidua ad jure vivendum collecti*¹⁸, pentru care, într-un limbaj tipic ciceronian, *omnium civitatum homines, maxime principalium, omnia civiliter atque honeste agere oportet et decet*¹⁹. O reconstituire istorică arată că prințul/signore nu deține un titlu al puterii, decât cel provenit din eficacitatea sa, care constă în disciplinarea cetățenilor subiecți în directă relație cu obligațiile lor de supunere. Ambele căi, legitimitatea și disciplina – *evident monastice și ecleziastice la origini, dar totodată decisiv influențate de mediul civic* –, au condus în cele din urmă la *civilitas* a lui Erasmus, pe de o parte; iar pe de altă parte, la fenomenul curții care, de asemenea, era european, dar de origine italiană. Se cuvine menționată și recuperarea neo-stoică a romanului *disciplina militaris* al lui Justus Lipsius²⁰. Dar cele mai multe dintre aceste căi conduc la eficacitatea machiaveliană, la care ne-am referit indirect, atribuind titlul de discurs autonom unui gând politic și titlul de instituție autonomă a unei realități practice pe care acel gând o exprimă – anume, *statul*.

După ce am menționat cele două aspecte ale suprastructurii, legitimitatea și doctrina sau disciplina, vom trece la aspectul instituțional. Aici, de asemenea, dorim să susținem posibilitatea unei origini „ilegitime” a statului modern în Italia. În ce măsură acest argument este valid, vom încerca să demonstrăm, invocând contextul statelor signoria, dar și teza lui Weber²¹ despre originea comunelor și a orașului modern.

Se prezintă oportunitatea de a aduce în discuție excelenta descriere a lui Ezzelino da Romano, din începutul lucrării clasice a lui Jacob Burckhardt:

¹⁸ Francesco Ercole, *L'origine francese di una nota formula bartoliana*, în „Archivio Storico Italiano”, LXXIII (1915), 2, p. 241-294; idem, *Studi sul diritto pubblico e sulle dottrine politiche di Bartolo* (extras din „Rivista Italiana per le Scienze Giuridiche”), Roma, 1917.

¹⁹ Francesco Ercole, *L'origine francese*, p. 254.

²⁰ Christopher Brooke, *Philosophic Pride: Stoicism and Political Thought from Lipsius to Rousseau*, Princeton NJ, University Press, 2012, p. 12-36.

²¹ Wolfgang J. Mommsen, *The Political and Social Theory of Max Weber*, Chicago, University of Chicago Press, 1992, p. 81.

He stands as the representative of no system of government or administration, for all his activity was wasted in struggles for supremacy in the eastern part of upper Italy; but as a political type he was a figure of no less importance for the future than his Imperial protector Frederick [...]. Here for the first time the attempt was openly made to found a throne by wholesale murder and endless barbarities, by the adoption, in short of any means with a view to nothing but the end pursued. None of his successors, not even Cesare Borgia, rivaled the colossal guilt of Ezzelino; but the example once set was not forgotten, and his fall led to no return of justice among the nations, and served as no warning to future transgressors²².

Ipoteza unei origini „ilegitime” a statului în Italia din secolele mijlocii ale Evului Mediu poate fi testată și prin aducerea în discuție a conceptului de vicariat²³, care până acum a fost interpretat eronat și subestimat. F. Ercole l-a folosit ca să-și confirme teza conform căreia, în secolul XIV și în mare parte din veacul XV, aproape nici un guvernământ al Italiei centrale și nordice nu a reușit să exercite puterea valid și legitim; aceasta a fost obținută numai *de facto*, excepția fiind recunoașterea și confirmarea din partea împăratului, dar exceptând exercitarea puterii judiciare în numele său²⁴. Ercole confirma astfel opiniile lui Bartolus, că „aceste civitates nu pot fi considerate *sibi principes* sau având *in se ipsas imperium* [...]”²⁵; și astfel nega faptul că aceste entități conțineau nucleul statului modern. Teza abia enunțată demonstrează că este necesar mult mai mult decât prezența *civitates* pentru a garanta existența unui „stat”, iar vicariatul, imperial în cazul de față, putea furniza acest element, începând un proces de altfel imposibil la nivel civic.

Pentru de Vergottini, un alt adept al vicariatului, problema este ușor diferită, dar în cele din urmă produce același rezultat. Pentru el, uzul imperial al vicariatului a fost un semn evident al eșecului lui Henric VII în încercarea de a produce o birocrație reorganizată și centralizată pentru regatele italiene, admitând astfel că signoriile Lombard și Veneto nu puteau fi suprimate²⁶. De Vergottini vorbește și de comune ca *organisme particulariste*, prezentând un conflict între situația universalismului imperial aflată deja în criză și noua și incoerentă perspectivă, „statul”. Pentru el, problema era următoarea: concesiunea vicariatului putea precede și suplini alegerea lui *signore* de către comună²⁷. Dilema este însă una mai complexă. Era vicariatul capabil să ofere propria sa legitimitate, în afară de aceea implicată în concesiunea signoriei de către comună?

Cu alte cuvinte, putea fi văzut vicariatul ca un stagiul al evoluției particularismului local către achiziția suveranității prin utilizarea unei semnificative urme de putere „superioară”, chiar dacă delegată. Evident, generalizările sunt imposibile. Fiecare caz se cerea luat în sine și, oricum, signorul sau vicarul trebuia mereu să cadă de acord cu „forțele locale” și cu superiorul său. O ipoteză în acest sens este aceea că jumătatea superioară a secolului XIV este marcată de diminuarea ambiției imperiale de a exercita direct puterea în Italia, în condițiile în care signoriile deveneau mai puternice. Conform lui de Vergottini, *decadența progresivă a bazei democratice și comunale a signoriei a*

²² Jacob Burckhardt, *The Civilization of the Renaissance*, Oxford/London, Phaidon Press, 1945, p. 15.

²³ Însuși Burckhardt empatizează rolul lui Ezzelino ca *vicario* când prezintă dramatica sa caracterizare: „At the side of the centralizing Emperor appeared a usurper of the most peculiar kind, his vicar and son-in-law, Ezzelino da Romano” (*ibidem*, p. 13-15).

²⁴ Pentru o prezentare mai amplă a acestei idei, vezi F. Ercole, *Pensiero politico di Dante*, Milano, Alpes, 1927.

²⁵ Idem, *L'origine francese*, p. 254.

²⁶ Giovanni de Vergottini, *Vicariato imperiale e signoria*, Milano, Giuffrè, 1941, p. 20-25.

²⁷ *Ibidem*.

fost urmată de *transformarea lor în state autocratice, în principate*. Iar fenomenul, afirmă el, este evident legat de recunoașterea deplină a titulaturii imperiale²⁸. Dacă asumția sa este corectă pentru vicariatul imperial, care este atunci situația variantei papale a aceleiași instituții?

Începutul pare similar: papa Ioan al XXII-lea acordă în cele din urmă vicariatul apostolic familiei Este în Ferrara (1329), doar după eșecul de a realiza aici o centralizare și o guvernare directă a Bisericii. Dacă pentru imperiu mijlocul secolului XIII a fost o perioadă nefavorabilă, pentru Biserică a fost una benefică, semnând o schimbare înspre bine. Abandonând visul universalist, Biserica Catolică a început să se orienteze spre o soluție „modernă” în soluționarea problemelor sale teritoriale, prin încercarea de a-și asuma rolul de stat. În 1351, cu papa Clement al VI-lea, Statele Bisericii Catolice erau încă într-o criză a suveranității papale. Din 1360, cu Inocențiu al VI-lea, restaurarea Albornoș a avut deja loc. Uzajul papal al vicariatului urmează aceste evenimente politice și, în mod cert, a servit ca un stimul. Este metoda prin care papa a reușit să exercite puterea centrală și să unească forțele dizidente ce au fost activate în prima jumătate a secolului XIV.

De asemenea, după stabilirea stăpânirii temporale asupra teritoriilor sale, principala problemă a fost menținerea păcii și a liniștii în cadrul comunităților supuse. Din nou, comunele doreau pace internă, iar papalitatea însăși a invocat atât pacea internă cât și externă ca justificare pentru interferențele sale în afacerile civile: *The question was who, the pope or the aspirant to despotism, was to profit by this need*²⁹. Cel din urmă a câștigat, parțial din cauză că signorii locali se simțeau mai abili în a păstra legătura cu administrația Bisericii decât cu aceea a Imperiului.

There was a permanent administration in the papal states, papal government was never reduced to merely theoretical claims, and the papal vicars were never wholly immune to its control. It was otherwise with the vicars of the empire, as their duties declined their rights were progressively extended³⁰.

În ciuda diferitelor rezultate, există multe similitudini în evoluția vicariatului în teritoriile imperiale și ecleziastice. Ne gândim mai ales la „titlul” juridic conferit de vicariat signorului: era același, indiferent dacă investirea juridică era vicarială ori comunală. Această dovadă este decisivă pentru argumentul studiului. Se adaugă și Bartolus, teoreticianul ce considera guvernămintele civice ilegitime datorită lipsei „titlului”. Problema „titlului” nu era doar găsirea unui loc în lumea imperială, papală, feudală, civică sau orice altă lume unde să poată fi situată noua figură a cetățeanului/*signor*-ului. Întreg sistemul inițial a fost pus la încercare: aparent, signorul reprezenta ceva nou, cu respect însă pentru sistemele civice sau feudale și pentru elementele aparținând vechiului sistem; teoretic, toate au fost exploatate pentru a crește forța noii instituții în curs de formare. S-a instituit o dialectică între vechea idee universalistă și noua dimensiune teritorială *signoria*, favorizând expansiunea modernității

²⁸ *Ibidem*, p. 26.

²⁹ Philip J. Jones, *The Vicariate of the Malatesta of Rimini*, în „English Historical Review”, LXVII (1952), 7, p. 321.

³⁰ *Ibidem*, p. 324. El continuă: „Finally well before the end of the fourteenth century, the imperial vicariate had evolved from a terminable grant *ad beneplacitum* into what was virtually a perpetual privilege, though always subject in theory to the will of the king. The papal vicariate was to follow a similar development; but more slowly, less obviously to the profit of the signori, and with the important difference that it finally succumbed to the restoration of direct government by the pope”.

orășenești, ca și legitimizarea ilegitimității originare a orașului, rezultând o tendință spre principat. Se poate presupune că, prin mijloace instituționale, conform dialecticii signorie – vicariat – principat, vechea legitimitate civică (ilegitimă în termeni weberieni) poate fi transformată într-un nou tip de legitimitate, specifică statului modern³¹.

Din punct de vedere instituțional, vicariatul aparține unui stadiu intermediar între decăderea vechiului universalism și afirmarea unui nou particularism. Putea deveni numitorul comun pentru cele două, dar din motive diferite și adesea opuse pentru fiecare caz. Dar cum noi vrem să găsim urmele modernității în procesul dezvoltării statale, credem că gândirea lui Bartolus, preocupat de relația vicariatului cu despotismul și cu tirania, ne oferă o utilă ipoteză de lucru³².

Se poate afirma că statul modern s-a dezvoltat datorită conexiunilor între aspectele menționate mai sus. Această ipoteză privește statul ca punct de intersecție între aspectul instituțional al organizării puterii, aspectul ideologic privind legitimitatea funcției vizavi de subiecți și aspectul disciplinar, determinant pentru comportamentul colectiv al supușilor. Pe de altă parte, etimologia cuvântului „stat” exprimă un sens de durată, conectat cu noțiunea unui „mecanism unde anumite norme comportamentale (în special prohibiții) create de oameni într-o perioadă anterioară devin asimilate ca fiind legi naturale și irezistibile”³³. Totul s-ar înscrie în tendințele inerente politicilor moderne. *Cum poate această acuzație să fie înlăturată?* Bartolus se refugiază în conceptul de *bonum commune*³⁴. Dar dacă acesta este echivalentul lui *buongoverno*, și anume suveranitatea, unde este atunci diferența între bunul guvernământ (suveranitatea sau statul) și despotism?

A spune că diferența stă în prezența sau absența „bunului comun” pare tautologic, doar dacă acest bun poate fi conectat cu relațiile dintre ordine și pluralitate, adică dintre public și privat. În acest caz, ideea de disciplină, alături de aspectele individuale sau colective conținute în definiția ei sociopolitică pot fi adăugate întregii dimensiuni de ordine regulată³⁵. Diferența este atunci în dorința a „mai multor minți” de a se plasa și menține „în unitate”, configurând multe sfere de viață în același timp: de la teritorialitate și durată la disciplină și autodisciplină și de la legitimitate la doctrină. Toate acestea ar putea fi combinate în dimensiunea fizică a bazei teritoriale, nediscutată încă datorită legăturii strânse cu politica și cu organizarea acesteia. Este necesară invocarea unei discuții asupra aspectului teritorial deoarece statul (sau bunul comun) are nevoie de o conexiune continuă a părților componente ce are ca rezultat concordia; marea noutate este crearea și funcționarea unei rețele de comunicații, interne și externe, ce se transformă în coordonare³⁶. Fără aceste cerințe, noua „mașină decizională”, statul modern, nu poate fi construită. Problema este de a combina simultan cerințele necesare și suficiente pentru existența „mașinării” – în alte cuvinte, de a avea propria constituție. Este esențial de găsit momentul de emergență. La un moment dat nu exista, ca apoi să

³¹ Eric J. Hobsbawm, *The Age of Empire, 1875-1914*, London, Pantheon Books, 1987, p. 152.

³² Diego Quaglioni, *Politica e diritto nel Trecento italiano: il „De Tyranno” di Bartolo da Sassoferrato (1314-1357)*, Firenze, 1983, p. 57.

³³ Gianfranco Miglio, *Genesi e trasformazioni del termine-concetto Stato*, Milano, Vita e Pensiero, 1981, p. 15-17.

³⁴ Diego Quaglioni, *Politica e diritto*, p. 37.

³⁵ Pierangelo Schiera, *Il Bonum commune fra corpi e disciplina: Alle radici della politica nel medioevo*, în „Democrazia e diritto”, [XXI] (1991), 4, p. 29-51.

³⁶ Giuseppe Sergi, *Le istituzioni politiche del secolo XI: Trasformazioni dell'apparato pubblico e nuove forme di potere*, în *Il secolo XI. Una svolta?* (=„Annali dell'Istituto Storico Italo-Germanico”, XXXV), editori Cinzio Violante, Johannes Fried, Bologna, Il Mulino, 1993, p. 73-97 [studiu publicat inițial în 1978].

apară totuși. Existența „mașinării” este conectată cu o tehnologie adecvată și disponibilă de informații și comunicații³⁷. Această idee cere însă o reevaluare a rolului comunicării în aspectul doctrinal-disciplinar al statului. Modelul poate fi înțeles folosind indicii de la Habermas³⁸, Luhman³⁹ ori Webber⁴⁰.

S-a spus că termenul „stat” la Machiavelli semnifică, în termeni concreți, combinația de oameni și mijloace, adică resurse, în jurul cărora orice regim trebuie organizat. Statul este astfel constituția materială, adică unitatea politică a comunității organizate. Ipoteza lui Miglio pornește de la acest concept. El sugerează că prin stat Machiavelli înțelege o realitate capabilă să îmbine vechiul sens de poziție cu cel modern de „ordine abstractă”. Deși exagerează în explicațiile sale, ipoteza sa este validă, pentru că identifică în doctrina „rațiunii statului” o mișcare spre conceptul abstract al statului.

Principala dificultate a fost transformarea interesului privat și personal al prințului și al suitei sale în interesul unei entități externe și obiective prințului și deci abstractă. Această dificultate a fost depășită de invenția a ceea ce noi numim acum stat modern⁴¹.

În concluzie, dacă entitatea particulară cunoscută ca „stat modern” s-a dezvoltat prin corelarea celor trei aspecte ale căii spre unitate ale „mai multor minți”, anume legitimitatea, disciplina și instituțiile, atunci originile italiene sunt veridice. Pentru că aceste trei ingrediente au cunoscut o dezvoltare simultană doar în cadrul umanismului italian, deși în forme prea înguste și chiar despotice, pentru a se afirma aici la capacitate maximă. A fost nevoie de câteva secole pentru ca această mixtură de ingrediente să atingă consistența adecvată și pentru ca formula finală a statului să se desăvârșească. Se poate spune că statul modern a apărut în Italia medievală cel puțin din punctul de vedere al elementelor primare componente și al nucleului modernității sale – omul cetățean – sau mai bine spus oamenii-cetățeni, acele „mai multe minți” despre care am vorbit. Istoria vicariatului, în special cel papal (din moment ce vicariatul imperial își pierde importanța odată cu declinul Imperiului), pune această chestiune într-o altă lumină. Apărut ca un remediu pentru controlul despotice al signorului, și astfel ca un prim răspuns la dorința de legitimitate a cetățenilor comunali, a dispărut în același mod, conducând, unde a fost posibil, spre forme mai sigure și pașnice de organizare a puterii – cazul papal, prin manifestarea „Statelor Papale”. Adevărații protagoniști ai acestor episoade au fost cetățenii și nu signorii. Carlo Cipolla avea dreptate când ne amintea că *florentinii secolului al XIV-lea ce au expulzat pe ducele de Atena, nu puteau vedea altceva decât partea urâtă a signoriei. Dar nici nu puteau compara tiranul italian cu cei din alte țări realizând astfel cât de mult ai lor erau capabili de a favoriza progresul intelectual*.⁴² Dar acum putem înțelege că originea statului modern nu a fost doar *instituțională*, adică centrată pe construcția unui *aparatus*, ci și culturală conectată cu legitimitatea; și *comportamentală*, conectată cu doctrina și cu disciplina.

³⁷ Hans de Vries, *Essai sur la terminologie constitutionnelle chez Machiavel (Il Principe)*, 'S-Gravenhage, Excelsior, 1957, p. 11-14.

³⁸ Gregg Daniel Miller, *Mimesis and Reason: Habermas's Political Philosophy*, New York, SUNY Press, 2011; Thomas McCarthy, *The Critical Theory of Jürgen Habermas*, Cambridge MA, MIT Press, 1978.

³⁹ A se vedea Niklas Luhmann, *A Sociological Theory of Law*, London, Routledge, 1985; idem, *Law As a Social System*, ediție Fatima Kastner, Richard Nobles, David Schiff, Klaus A. și Rosamund Ziegert, Oxford, University Press, 2003.

⁴⁰ George Ritzer, Jeffrey Stepnisky, *Contemporary Sociological Theory*.

⁴¹ Gianfranco Miglio, *Genesi e trasformazioni*, p. 30-31.

⁴² Carlo Cipolla, *Storia delle signorie italiane*, p. 98.

THE CONCEPT OF "MODERN STATE" AND ITS POSSIBLE ORIGINS.
A STUDY OF THE TERRITORIAL AND SOCIAL FORMS CREATED
IN THE MEDIEVAL ITALY
(Summary)

Keywords: origin of modern state, medieval history, philosophy, Marsilius of Padova, Bartolus, Dante, sovereign, vicariate, human rights and condition, Florence, signoria.

The paper discusses several possible points of origin for the concept of *state*, emphasized in the works of several of the great medieval philosophers: Marsilius, Bartolus, Dante. I bring arguments in the favor of an objective, law centered study, to clarify certain historiography theories for and against the original birth place of the state. I will discuss the legitimacy of the state, and the origin in the Italian space, possible influences and theories about the intended purpose. Another focus of the research is the legitimacy of power and the legal applicability of canonical and imperial doctrines, and a presentation of the vicariate, territorial sovereignty, and the new man emerging at the turn of the 13th century.